

Role sociální práce v pozdně-moderní společnosti¹ **PhDr. Pavel Navrátil, PhD.²**

Anotation:

Some authors (Giddens, 2003; Ferguson, 2004; Beck, 2004) suggest that people in West live in post traditional social order. Processes of the individualization contribute to the fact that our personal identity becomes an individual reflexive project. Social conditions of our daily lives force us to construct our own identity. There are no more external institutions (church, family) which could influence identity building in general sense. There is no more possibility to adopt identity from tradition – there is no more legitimation of such an adoption. In the article I try to show that there are new social conditions and that there is a new theme for social work – life politics (Ferguson, 2004). According to Ferguson we need to renew our understanding of goals and tasks of social work and he suggests that we should be able to develop social work as a methodology of lives planning. In the text I am supporting this standpoint.

Anotace:

Někteří autoři (Ferguson, 2001; Giddens, 2003) se domnívají, že žijeme v post-tradičním sociálním řádu, kde procesy individualizace vedou k tomu, že se identita stává individuálním reflexivním projektem. Jednotlivec je ve velké míře „nucen“ konstruovat (utvářet, formovat) svoji identitu, protože její dědění, přejímání od předků a přenášení v legitimující tradici již není v zásadě samozřejmé. Giddens (2003) ukazuje, že za této situace vzniká nové téma – politika pro život³. Podle něj politika pro život nemůže a nemá nahradit zájem o emancipační politiky a životní šance, ukazuje, že politika pro život emancipační politiku dialekticky doplňuje a překračuje, aniž by ji současně popírala. Je to pak Ferguson (2001; 2003a,b,c; 2004), který politiku pro život chápe jako základní filozofii i praxi provádění sociální práce v pozdně moderní společnosti. V této stati se zaměřím na objasnění proměn společenského řádu, ke kterým došlo a dále dochází v kontextu přechodu moderní společnosti ke společnosti postmoderní (pozdně moderní) a dále se budu zabývat politikou pro život jako specifickým pojetím sociální práce, které ve svém jádru zachází s existenciálními tématy života člověka.

Úvod

V českém prostředí se obvykle vede debata o povaze a roli sociální práce v kontextu mezioborového vymezení. Autoři se pokoušejí objasnit, čím je sociální práce specifická v komparaci s disciplinami jako je například psychologie, sociologie, sociální pedagogika a některé další (např. Matoušek, 2001; Navrátil, 2001). Zdá se však, že na stejnou otázku je možno nahlédnout jinou optikou. Vzhledem k tomu, že řada významných autorů (např. Giddens, 1992, 1994, 2003; Beck, 2004; Ferguson, 2004) upozorňuje a ukazuje na řadu významných společenských změn, je třeba se také zabývat pochopením a případně vymezením role sociální práce v nových společenských podmínkách. V tomto přístupu je

¹ Tato studie vznikla s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy – výzkumný záměr „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM002 1622408) a s podporou GAČR (403/03/1007 Sociální exkluze a inkluze v české společnosti).

² Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D. Fakulta sociálních studií, Masarykova Univerzita, Katedra sociální politiky a sociální práce, Gorkého 7, 602 00 Brno, e-mail: navratil@fss.muni.cz

³ Podle překladatele Giddensovy knihy *Důsledky modernity* Karla Müllera by bylo vhodné pojem „life politics“ překládat v plné podobě jako „politika ve prospěch žitého/životního světa“ (vliv Habrmasovy terminologie). Vzhledem ke složitosti tohoto slovního spojení však Miller v překladu díla používá kratší termín „politika pro život“. Přidržuji se tohoto stručnějšího překladu.

přítom se možno opřít o autory, kteří již dříve upozornili na společenskou podmíněnost charakteru sociální práce (Novotná, Schimmerlingová, 1992; Navrátil, 1998; Payne, 1997 aj.).

Rozpad tradičních institucí

Domnívám se, že základní změnou, která se odehrála v souvislosti s „vyzráváním“ moderní doby (jak o procesu společenských změn hovoří např. Giddens, 2003), je v kontextu úvah o nové roli sociální práci v první řadě individualizace a v souvislosti s ní proměna pevně zakotvené identity v identitu utvářenou jako *reflexivní projekt*. Podle Giddense (1992) to znamená, že ve zcela nové podobě vyvstávají otázky: „Kdo jsem?“ „Co je cílem mého života?“ „Kým mám být?“ „Jakou práci mám zvolit?“ „Jak mám žít?“ Otázkou ovšem je, jaké okolnosti vedly k tomu, že si dnes uvedené otázky klademe, potažmo jsme nuceni klást.

Podle Fergusonova (2003c) prochází Západní společnosti od sedmdesátých let strukturální transformací, která souvisí s ekonomickými, sociálními a politickými procesy, odehrávajícími se v kontextu globalizace a v interakci s novými sociálními hnutími.

V řádu prosté modernity byl sociální život i individuální identita strukturovány prostřednictvím externích kontrolních mechanismů. K těm typickým bylo možno přičíst například církve, rodinu, expertní systémy a celé spektrum sociálních tradic a norem. V post-tradičním řádu, kde vliv těchto kontrolních mechanismů slábne, se já stalo (muselo se stát) „reflexivním projektem“ (Giddens, 1991). Také například Frankl (1997) konstatoval podobný stav, když tvrdil, že se člověk vymanil z říše instinktů a opustil tradice vlastní kultury. Člověku, podle Frankla, už instinkty neříkají, co musí dělat a jeho tradice, co by měl dělat. Za těchto okolností mnohý člověk neví, co chce a dokonce ani co by chtít měl. Proto se lidé v pozdně-moderní době utíkají ke konformismu konzumu a nebo se nechávají spoutávat totalitarismem⁴. Obojí je však podle Frankla výrazem rezignace na vlastní odpovědnost za život, který člověk prožívá.

Ve své podstatě tato konstatování znamenají, že každý jednatel vytváří vlastní identitu, biografický projekt jako projekt individuální, v němž je principiálně za výsledek odpovědný právě jen on sám. Konstrukce vlastní identity v post-tradičním řádu je reflexivním projektem také v tom smyslu, že jednotliví lidé konstituují a vyjednávají své identity prostřednictvím kritické reflexe a pod vlivem konstantního přísunu nových informací.

I v pozdně moderní době mohou mít (a mají) na utváření osobních biografii vliv tradiční autority (náboženství, tradice), je však třeba vzít v potaz, že při konstrukci individuálních identit stojí tradiční společenské instituce a kontrolní mechanismy v konkurenci vůči globálnímu světu médií (Internet, televize, rozhlas), popularizovanému světu expertních znalostí a jiným zdrojům vědění o světě a životě. Lidé využívají všech těchto informací pro reflexivní utváření svých životů⁵.

⁴ Frankl v tomto kontextu hovoří o existenciálním vakuu, které mu poskytuje interpretační rámec pro vysvětlení mnoha společenských jevů, které ohrožují soudobé společnosti. Například vzrůstající zájem o nová náboženská a extremistická hnutí, lze dobře pochopit právě tímto způsobem. Vedle přímé potřeby najít vysvětlení své existence, jejího smyslu, může být příčinou snadného podlehnutí sektářskému uvažování právě nedostatek instinktivních a kulturních milníků. Vůdce, který má jasnou představu o dobru a zlu, jedná jistě a sebevědomě. Vytváří to nejlepší prostředí, v němž se nejistý člověk bude cítit dobře.

⁵ Příkladem takové konkurence tradiční autority a expertního systému je postoj katolické církve a sexuologů na antikoncepci. Tradiční autorita (katolická církev) je zrelativizována již jen prostou existencí jiné autority (sexuologie), která zaujímá odlišné stanovisko. S ohledem na konstrukci identity jednotlivce to znamená, že je vystaven volbě.

Individualizace jako předpoklad rizika

Pozdně moderní doba tak vystavuje jednotlivce potřebě volit a rozhodovat v nových oblastech a vytváří tak nový požadavek plánovat a projektovat své životy. Beck (2004) charakterizuje tento proces jako „individualizaci“. Beck píše (2004: 216):

„Individualizace v tomto smyslu znamená, že biografie člověka je vyvázána z daných determinací, že je otevřená, závislá na vlastních rozhodnutích a uložena každému jednotlivci jako úkol, který musí svým jednáním realizovat. Snižuje se podíl životních možností, jež jsou pro rozhodování zásadně uzavřeny, a zvyšuje se podíl biografii, které jsou pro rozhodování otevřeny a které musí jednatel sám utvářet.“

Beck tedy individualizací rozumí vytváření individualizovaných podmínek existence, které jednotlivce vystavují nezbytnosti (kvůli přežití), stát se středem vlastního přežití a řízení života. Proces individualizace odpoutal jednotlivce i celé sociální skupiny z tradičních institucionálních rámců. V pozdně moderním věku se v kontextu individualizace objevují masově vyhledávaná témata jako například životní styl, zdravá výživa atp., která charakterizují snahu hledat „své“, „správné“ individuální formy života. Proces individualizace lze také dokladovat tím, jak se oblast intimity stala významnou pro organizaci našeho života ale i pro sociologické analýzy povahy post-tradičního řádu.

Pro post – tradiční společnost není ovšem podle Fergusona (2001, 2003b, 2004,) definiční to, že se její členové musí rozhodovat, ale to, že musí aktivně vytvářet své životy v kontextu velkého množství možností a nabídek. Vedle toho, že ovšem narostlo množství nezbytných rozhodování, vzrostlo také vědomí rizika voleb a jejich důsledků. Vědomí rizika začalo mít významný vliv na stále více stránek našeho osobního i profesního života, vč. výchovy dětí, přátelství a sňatku. Toto vědomí rizika není podle Fergusona, který se opírá o práce Ulricha Becka a Beckové-Gernsheimové⁶, důsledkem zvýšeného výskytu nových nebezpečí, ale souvisí s „osvobozením“ jednotlivců z normativních institucionálních omezení. Vědomí rizika ve vztahu k různým oblastem života souvisí s tím, zda je příslušná oblast považována za danou a nevyhnutelnou, nebo zda je vnímána jako předmět lidského úsilí. Ferguson přitom argumentuje, že stále více oblastí sociálního života se posouvá ze sféry přirozeného a nevyhnutelného do oblasti, která má být předmětem rozhodování a odpovědnosti. Naše životy přitom intenzivněji prožíváme jako rizikové, protože různé události, které působí na náš život, již nevnímáme jako důsledek neosobních božských, sociálních a přírodních sil, ale jako důsledek našich dřívějších rozhodnutí. V této společnosti rizika jsou moderní jednotlivci náchylní k prožitkům strachu a nejistoty právě v důsledku nárůstu nezbytného rozhodování a kulturní kódy používané k zvládnutí těchto rozhodování jsou více a více složitější či dokonce vymizely.

Podle Becka a Beck-Gernsheimové (1996) se naše biografie stává „biografií volby“, „reflexivní biografií“, „udělej si sám biografií“. Taková biografie je ovšem také „rizikovou biografií“, která může být obtížnou a problematickou. Individualizace je v tomto smyslu zdrojem „nejisté svobody“. Jak metaforicky píše Zygmunt Bauman (1995:125) „...a my dnes víme nebo cítíme, že nejsou jiné cesty než ty, jež svými vlastními kroky vyznačujeme v půdě v té chvíli, kdy po ní jdeme ...“. Rohr, Feister (2004:13) poukazují na to, že nezbytnost utvořit si vlastní pravdu, představu o životě a svých cílech je vzhledem k tomu, že neexistují platné modely: „...obrovské břemeno, které dříve lidi netížilo“.

⁶ Ferguson se opírá zejména o práci: Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. 1996. "Individualization and "precarious freedoms": perspectives and controversies of a subject-oriented sociology." In *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*, edited by Heelas, P., S. Lash, and P. Morris Oxford: Blackwell.

I když ovšem došlo k narušení tradičních regulativních mechanismů, vznikají nové formy kontroly a nová sociální očekávání. Například sociální stát, trh práce, profesní struktury a další instituce svazují lidi v síti regulativů a podmínek, které v mnoha ohledech formují významné nároky na sociální chování a vytváří jeho normy. Jednotlivci tedy nejsou zcela vyvázáni ze sítě sociálních struktur a zůstávají nadále součástí institucionální sociální struktury a v tomto referenčním rámci teprve mohou plánovat a uskutečňovat svůj život. Zvláště významným příkladem individualizace je transformace rodiny a rodinných rolí.

Transformace rodiny a rolí

Po většinu dvacátého století muž a žena v zásadě znali své místo a sociální stát intervenoval, aby ti, kteří jsou na okraji společnosti na své role a povinnosti nezapomněli. Individualismus se jako praktický model chování prosazoval postupně. Individuální identita se nejprve prosazovala ve sféře mimo rodinu a intimní vztahy. Rodina dokonce zůstávala až do konce šedesátých let 20. století ostrovem zachovávajícím prostor pro prožívání kolektivní (skupinové) identity, která tvořila protiváhu zrychlujícímu se tempu sociálních změn vně rodiny. Jak píše Francois de Singly (1999: 89-90):

„Od 19. století až do šedesátých let 20. století vidíme korelaci mezi vývojem institucí manželství a zaměřením na interpersonální vztahy. Nezpochybňovaný referenční model tvoří tři prvky: manželská láska, přísná dělba práce mezi mužem a ženou a pozornost věnovaná dítěti, jeho zdraví a jeho výchově. Během zhruba padesáti let (1918-1968) se požadavek, že muž má pracovat mimo domov, aby vydělal peníze na domácnost, a žena zůstává doma, aby se co nejlépe postarala o děti, stává samozřejmostí ve všech sociálních vrstvách.

Vlivem feministického hnutí, které na přelomu šedesátých a sedmdesátých let formulovalo jako svůj univerzální cíl přijetí individualistické perspektivy, došlo nakonec k převzetí této perspektivy i ve vztahu k rodině. Možný (1990) ukázal základní směry, v jejichž rámci dochází v kontextu individualizace k transformaci rodiny. Svoje pozorování shrnuje do čtyř kontinuí. V rodinném chování se podle něj projevuje (1) tranzice od trvalého závazku k otevřenosti novým možnostem, (2) odklon od vzájemné oddanosti směrem k respektu a plné nezávislosti, (3) schopnost oběti pro vztah je nahrazována hledáním seberealizace skrze vztah a (4) nahrazování libiduální zdrženlivosti spontánní libiduální seberealizací

Giddens (1992) se ve své analýze zabývá vnitřními změnami rodiny a ukazuje, že v etapě prosté modernity byli muži (mužskost) definováni primárně jako pracovní síla a jako živitelé rodin. Žena a ženskost naopak byla definována v termínech mateřství, péče o domácnost, výchovy dětí, péče. Ženy měly status specialistek na lásku a emoce. Také sociální práce obojí posilovala a byla ovlivněna ideologií materialismu. V duchu této ideologie byla pak intervence do rodinného života redukována na „regulaci mateřství“ a „střet“ mezi ženami a sociálními pracovníky. Muži, vedle toho, hrající roli dobrých živitelů, ztráceli kontakt s emočním životem společnosti. To neznamená, že nemilovali své ženy a děti, ale že všeobecně projevovali distanci od světa intimity, což sociální pracovníci rovněž očekávali a svým očekáváním posilovali. Komunikace v rodině, kterou zprostředkovávali sociální pracovníci, tak byla založena na limitovaných a limitujících možnostech. Ferguson (2004) konstatuje, že manželství a intimní vztahy byly vnímány spíše jako „osud“ než jako něco založeného na vyjednávání a volbách, na nichž je možno pracovat a které je možno ovlivňovat a utvářet. Podobný charakter měly vztahy mezi dospělými a dětmi, které byly ještě do poloviny 20. století založeny spíše hierarchicky a autoritativně. Nepředpokládalo se, že děti mají právo vyjednávat nebo být vyslyšeni způsobem, který je odlišný od jejich rodičů a dalších vychovatelů. Matoušek (1993) pěkně ilustruje, jak v šedesátých letech i do

evropského prostředí proniká americký duch liberální výchovné rétoriky, která předpokládá, že dítě má mít svůj hlas a očekává se, partnerský, vyjednávací vztah mezi rodiči a dětmi.

Společenské a ekonomické změny i specifický vliv ženských hnutí podnítily významný růst počtu žen, zvláště vdaných žen, které pracují mimo domácnost. De Singly (1999) referuje, jak od šedesátých let narůstá kritika modelu ženy v domácnosti, vzrůstá počet rozvodů, omezuje se legitimita manželství jako výlučného modelu kohabitace. Ženskou roli již nelze jednoduše definovat v kontextu péče o děti, výchovy a „emoční specializace“. Mužské a ženské role a jejich biografie přestávají být vázány na tradiční modely rodinného života. Ženy získaly možnost disponovat vlastní biografií, mohou svůj život plánovat nad rámec mateřství a výchovy dětí. Od mužů, kteří jsou otci, se naopak stále více očekává, že se vedle své tradiční role živitele, budou podílet také na výchově a zajímat se o emoční svět rodiny (Augustyn 2004; Burgess, 1997; Rohr, Martos, 2002; Šmídová, 2003). I v soukromé sféře osobních vztahů se stále více stává normou otevřenost a vyjednávání. Tradice přestala plnit legitimační úlohu, a to i pokud jde o rozdělení rolí či úkolů v rodině. Vše je třeba dohodnout a je věcí partnerské dvojice, jakou podobu bude mít uspořádání partnerského či rodinného života. Později si však všimneme, jak nový společenský úzus přestává tolerovat vnitrorodinné násilí. O tomto novém charakteru intimity pak Giddens (1992) píše, že její podstatu tvoří emoční komunikace v kontextu rovných vztahů.

Giddens (1994) ukazuje, že vztahy začínají mít v pozdně moderní době své vlastní osudy. Pokud omrzí a obecně řečeno neposkytují to, co se od nich očekávalo, mohou být legitimně ukončeny. V kontextu společenských norem přestává být přitom významné, zda se jedná o vztah a rozluku formální (sňatek-rozvod) či neformální (kohabitace-rozchod). Pojítkem vztahů jsou spíše emocionální pouta vytvářená na základě osobní atraktivnosti, sexuality a citů spíše než ekonomické potřeby. Pozdně-moderní vztahy jsou zakládány na důvěře, otevřenosti a vyjednávání. Co muži a ženy dělají, jaké role vykonávají, kým jsou musí být diskursivně ospravedlněno, zdůvodněno a vyjednáno. To znamená, že chování a postoje musí být obhajitelné v demokratické debatě a také akceptovatelné partnerem. Pokud se to neděje a diskursivní prostor není ve vztahu udržován, je společensky akceptováno, že je možné a snad i žádoucí vztah ukončit. Ferguson (2003a) v tomto kontextu předpokládá, že v současné Západní kultuře lze již manželství rozumět v zásadě spíše jako spojení rovnocenných partnerů než jako uplatnění patriarchálního modelu. Novou a existenciálně významnou dimenzí partnerského života se stala potřeba vztah manželským párem aktivně utvářet.

Přes všechny uvedené charakteristiky vztahů v pozdně-moderní společnosti však není možno konstatovat, že všechny vztahy jsou nyní organizované na principu rovnocenného vyjednávání. Mnozí muži i mnohé ženy stále vyhledávají tradiční formy vztahů a svá manželství prožívají i s tradičně uspořádaným systémem rolí a dělby práce. Také se ukazuje, že sňatek nebývá „rovnocenným spojením“ například v některých etnických skupinách⁷. O nerovných vztazích, které jsou mezi pohlavími, lze hovořit také v souvislosti s domácím násilím (Featherstone, 2004). Přesto je možno spolu s Giddensem konstatovat (1992, 2003), že strukturální transformace se již odehrála a radikálně ovlivnila podmínky, v jejichž rámci se utváří osobní identita jednotlivce i charakter vztahů dnes.

Vytěsnění existenciálních rozměrů a zkušeností z života

Richard Rohr a John Bookser Feister (2004: 9) poukázali, že v pozdně moderním věku, kdy panuje přesvědčení, že nic není poznatelné, kdy vše je nazíráno jak věc společenské konvence, či sociální konstrukce a neexistují trvale platné pravdy a etické principy, je snaha

⁷ Navrátil a Šišláková (2004) například referují o romských párech, v nichž se mnohdy vyskytují velmi silné prvky patriarchálního vztahu s projevy i fyzické agrese vůči ženám.

udržet kontinuitu našeho vnitřního obrazu o sobě samotných (identita) i o světě (smysluplnost světa) velmi obtížná:

„Zdá se, že jsme dnes především svědky krize smysluplnosti. Svět se zdá být tak složitý a my v něm tak nepatrní. Co nám zbývá jiného než nechat se nést vlnami dějin a snažit se nějak udržet nad vodou?“

Ferguson (2004) poukázal v tomto smyslu na významnou souvislost, že ztráta smysluplnosti byla doprovázena utajením a vytěsněním existenciálně závažných témat, která souvisí s takovými lidskými zkušenostmi jako je zrození, sexualita, duševní choroby či smrt⁸. Jejich realita byla ukryta před lidským pohledem za zeď institucí jako byly kliniky a špitály a blázince (viz také Foucault, 1994). Vyvážení těchto zkušeností z běžného života bylo navíc doprovázeno institucionální represi informací, které se jich dotýkaly (například embargo na informace ohledně množství dětí, které zemřely v důsledku týrání). Potlačení diskursu o těchto závažných tématech způsobilo, že klíčové existenciální otázky týkající se smyslu života, tedy v pozdně moderním diskursu otázky osobní identity, způsobu života, životního cíle a rytmu byly zanedbávány v osobním i v profesním kontextu. Společnost a její systémy ponechaly existenciálně závažné otázky pouze na bedrech jednotlivců, kteří mají samozřejmě různou schopnost se s nimi vypořádávat.

Podle Giddense (2003) probíhá od 70. let návrat vytěsněných existenciálních témat v novém společensko historickém kontextu. Hovoří o nich jako o tématech tzv. politiky pro život. Jedná se o témata, která mají společný jmenovatel v individuální seberealizaci a jsou spojená s otázkou jak žít a prožívat autentický život. Dotýkají se takových charakteristik identity jako jsou např. sexualita, intimita, rodičovství, práce ale i smrt. Návrat potlačeného není neproblematický a vede v sociální práci opět ke krizím. O jejich charakteru pojednávám dále.

Sociální práce jako rizikový projekt

Ferguson (2004) se domnívá, že veřejné kampaně a debaty, k nimž došlo ve Velké Británii v souvislosti s úmrtím dětí⁹ v případech sociálně právní ochrany, jsou právě rezonancí těchto existenciálních témat, která se tak bytostně dotýkají tabuizovaných otázek života a smrti. Riziko se tedy stalo nejenom aspektem pozdně moderního života občanů a klientů, ale proniklo také do jádra profesní kultury sociální práce. Sociální pracovník je v každodenní práci neustále vystavován potřebě reflexivně reagovat na mnohé podměty, které pramení z přísunu nových informací i s vědomí jejich možného budoucího popření novými poznatky. Reflexivita sociální práce je prostoupena dilematickými otázkami, v nichž musí sociální pracovníci například zvažovat a rozhodovat argumenty ve vztahu k příčinám problémů klientů (může za alkoholismus klienta jeho špatná socializace nebo je reakcí na neskutečnou chudobu?), s ohledem na etické dimenze životních situací (je etické, aby sociální pracovník klientovi pomohl k rozvodu, kdy si to klient přeje, ale dvě jeho malé děti na vše jistě doplatí?), také v oblasti organizace své práce (mám věnovat čas administrativě či práci s klientem?) i ve vztahu k veřejným debatám, která diskutují selhávání sociální práce (Musil, 2004).

⁸ Mezi českými autory se tématu vytěsnění smrti z rodinného života věnoval například Ivo Možný (1990).

⁹ Mediálně známý je případ Victorie Climbié.

Nová role pro sociální práci podle Fergusona: životní plánování ¹⁰

V kontextu sociální práce není zájem o jednotlivce a jeho osobnost novou kategorií. Lze například připomenout premisy, které postuloval Felix Biestek v roce 1957. Jako klíčové principy vztahu určil individualizaci, nehodnotící postoj, respekt vůči právu na sebeurčení, zachovávání důvěrnosti vztahu, kontrolovanou emoční angažovanost, vyjadřování pocitů, akceptaci. Lze také konstatovat, že od svých „moderních“ počátků v druhé části 19. století se sociální práce konstitovala v termínech intimních vztahů, intervenovala do vztahů rodič-dítě, manželských vztahů, posuzovala životní situaci starých osob atp. Podstatný rozdíl je však v tom, že společnost organizovaná v duchu prosté-modernity vymezovala sociální práci i privátním vztahům jasné představy o legitimních formách sociálního (např. manželského a rodinného) chování. To dávalo obsahu interakcí mezi klientem a sociálním pracovníkem relativně pevné body, které nebylo možné překročit. Tyto body však pozdně-moderní řád nemá.

Otázkou tedy je, jak na popsané skutečnosti může reagovat sociální práce z hlediska svého profesního zacílení. Ferguson (2001, 2004) se domnívá, že hledání nové úlohy sociální práce souvisí s otázkou, zda a jak může být sociální práce prostorem, v němž dochází k reflexi morálních a existenciálních témat, na jejímž základě si člověk utváří postoj k životu a smrti a zvažuje životní cíle a plány. Úloha sociální práce v pozdně-moderní době má být nazírána právě v kontextu nového pozdně moderního nároku na jednotlivce samostatně utvářet reflexivní projekt vlastního já.

Ferguson (2004) se domnívá, že sociální práce by měla být chápána a hodnocena primárně jako metodologie plánování života. Jsou to právě sociální pracovníci, kteří rutinně intervenují do života lidí právě proto, aby jim pomohli s plánováním života. Často se to děje za situace, kdy se lidem, s nimiž sociální pracovníci jednají, určitý životní projekt zhroutil, či v důsledku jeho neúplnosti nastaly rozmanité obtíže. Do první kategorie patří různé krize, během nichž jsou lidé konfrontováni se ztrátou i s novými možnostmi. K druhé kategorii bychom mohli přiřadit situaci rodičů, kteří se nestarají o své děti, či je dokonce zneužívají a zanedbávají.

Ferguson (2004) se domnívá, že nejzřetelnějším příkladem nového charakteru pozdně-moderní sociální práce jako instrumentu politiky pro život je intervence v oblasti zneužívání dětí a domácího násilí. Ve své knize „Protecting Children in Time“ ilustruje jak se zhruba od sedmdesátých let v Anglii formoval diskursivní prostor, který umožnil nové pojetí a formy intervence v oblasti tradičně tabuizovaných privátních forem násilí. Podle něj dnes sociální pracovníci rutinně pracují s nejhlubšími existenciálními tématy, mezi něž patří smysl života, strach ze smrti, lidská svoboda a odpovědnost i prožívání lidské sexuality. Ferguson zde ukazuje, že noví „reflexivní občané“ si v pozdně moderním společenském řádu mohou osvojovat více expertních znalostí týkající se násilí v privátních vztazích než v tradičním či ranně moderním řádu a to včetně vědomí chyb expertních systémů (např. nezabránění smrti týraného dítěte) a aktivně se podílejí na konstrukci vlastních biografí.

Znovuzískávání kontroly a vlády nad vlastním životem by mělo být výchozím cílem tohoto pojetí sociální práce. Jde o to, aby byla lidem poskytnuta pomoc při opětovném nabytí kontroly nad jejich aktuální životní situací, v přiměřené míře také nad budoucností. Také by bylo možno říci, že jde o pomoc při nalezení určité životní jistoty, která může být výchozím či

¹⁰ Ferguson vychází především z prací Antony Giddens a Ulricha Becka. Rekonceptualizuje oblast zájmu sociální práce v post-tradiční společnosti jako „*politiku pro život*“. Zrod sociální práce jako formy *politiky pro život* klade do kontextu „individualizace“, transformace intimity a nového druhu reflexivity a zájmu o rizika, který se dostal do centra zájmu jak institucí tak i jednotlivců. Tyto změny vznikly jako důsledek globalizace, feminizmu a dalších občansko právních a sociálních hnutí a směřují nad rámec tradiční dichotomie pravice a levice k „demokratizaci“ osobnosti.

průběžným bodem životní trajektorie (biografie). Takováto intervence souvisí s podporou procesu seberealizace, uzdravování a získáváním suverénní znalosti, která vede k uschopnění či zmocnění klienta vést spokojený život. V kontextu rostoucí kulturní nejistoty, se jako vhodná forma sociální pomoci jeví podpora trpících lidí při získání jistých základů pro životní aktivity. Jak píše Giddens (1992) tento proces znamená harmonizaci současných zájmů a budoucích projektů s psychologickým dědictvím z minulosti¹¹.

Sociální práce jako součást politiky pro život

Ferguson (2001) chápe sociální práci jako formu „politiky pro život“. Politika pro život je termín, který zavedl Giddens a chápe ho jako politiku, která se angažuje ve prospěch seberealizace lidí (2003, 139):

„Politika pro život se týká radikální angažovanosti, která se snaží podporovat možnosti naplněného a spokojeného života pro všechna lidi a jejíhož hlediska zde nejsou žádní „druzí“.“

Pro pochopení obsahu politiky pro život je podstatné její vymezení vůči *politice emancipační*, která lze definovat jako politiku sociální změny a společenské transformace. Giddens (2003) rozdíl těchto dvou pojetí politik dále charakterizuje jako variantu starého rozlišení „svobody od“ a „svobody k“ (viz také např. Frankl, 1996). Pro Giddense je emancipační politika politikou, která je orientována na kontrolu distribuční moci. Zabývá se životními šancemi a v jejím diskursu se hovoří o osvobození. Jde přitom o osvobození např. od tradice, od pout minulosti, od různých forem moci a útlaku, od omezení v důsledku chudoby a deprivace.

Emancipační politika je východiskem většiny forem radikální sociální práce (např. Freire, 1972; Dominelli, 1997 apod.), v němž jde o transformaci nerovných mocenských vztahů, o zvyšování životních šancí utištěných. Největší problém emancipačních politik je v tom, že neumožňují vyrovnat se (prakticky i teoreticky) s tématem moci jako s tvůrčí entitou, zvláště pokud jde o individuální schopnost jednat, kriticky reflektovat a utvářet životy (viz např. Giddens, 1992). Problematické také je, že pokud bychom tento přístup zavedli do krajnosti, odvádí jeho optika pozornost od potřeby podporovat změnu strukturálních podmínek prostředí reflektováním a překonáváním psychických, kulturních a dalších deficitů jednotlivých klientů. V důsledku ideologického stereotypu navíc předpokládají strukturální okolnost, která se v jednotlivém případě ani nemusí verifikovat (Navrátil, Musil, 2000).

Ferguson (2004) také upozornil, že kritický diskurs sociální práce zakotvený v emancipační politice není schopen zacházet teoreticky, politicky a ani prakticky s definičními charakteristikami podmínek života lidí v post-tradičním řádu. V tomto pojetí sociální práce zůstávají stranou témata, která byla ovlivněna vyvázáním a existenciální otázkou týkající se smrti, sexuality a nové intimity. Důraz na negativní vliv strukturálních limitů životních šancí na uživatele sociálních služeb odvádí sociální pracovníky od morálních a existenciálních dilemat klientů, která vznikají v důsledku nově se otevírajících možností a kontinuální potřebě se rozhodovat. Stranou pozornosti strukturálně uvažujících sociálních pracovníků tak zcela zůstává snaha klienta o vybudování smysluplného života.

Ferguson (2001, 2003a, 2004) však svoji kritiku emancipační politiky nepředkládá jako principiální zamítnutí jejího stanoviska. Svoji kritiku formuluje s ohledem na artikulaci konceptu politiky pro život. Ta podle něj vytváří nový pojmový prostor i novou možnost

¹¹ Například v právě prováděné studii se potvrzuje, že matky, které jako děti byly zanedbávány často také své děti opět zanedbávají (Navrátil, 2005). Zdá se, že bez uzdravení vlastní bolestivé zkušenosti, nelze vykročit z bludného kruhu rodinného zanedbávání či dokonce týrání.

praktického uchopení další oblastí „já“ a podmínek života v post-tradičním řádu. Ferguson ukazuje jako významné, že sociální práce v kontextu politiky pro život reflektuje další oblasti osobního života, které se týkají zásadně proměněných existenciálních parametrů sociálního života.

V určitém smyslu je politika pro život inspirována vlivy sociálních hnutí, zvláště feminismem. Ačkoliv se politika pro život podobně jako tato sociální hnutí zabývá seberealizací, není orientována jen na otázky sexuální orientace, genderové rovnosti nebo jen o rozhodnutích, která jednotlivci musí činit na základě mnoha možností, které dnes mají. V novém kontextu politiky pro život se sociální práce dotýká otázek životního stylu daleko širěji. V centru její pozornosti je způsob života, a to včetně ekologických otázek (co jíst, zda jezdit autem), smyslem práce, etnickou a kulturní identitou a občanstvím.

Je podstatné, že toto nové pojetí sociální práce je stejně tak nosné pro příslušníky středních vrstev jako i pro chudé a sociálně exkludované. Při práci s chudými je totiž podstatné, že volby, které musí činit, činí jen s omezenými materiálními zdroji a proto jsou důsledky jejich voleb svým vlivem na jejich život krajně závažné. Není tedy možné chápat tento diskurs „životního stylu“ jen jako implicitně konzervativní téma středních tříd, které mají šance a mohou činit tvůrčí rozhodnutí.

Závěr:

Lze shrnout, že sociální práci v kontextu politiky pro život je možné rozumět jako instrumentu, který chce pomoci klientům trvale reflektovat jejich životní situace a umožnit jim činit na podkladě této reflexe potřebná rozhodnutí týkající se organizace života. Podle Giddense (1992) je cílem takové politiky pro život, aby občané všech tříd, etnických skupin, schopností, sexuální orientace i genderového rodu mohli čelit otázkám smyslu života, smrti, intimity a osobních vztahů. Smyslem takové sociální práce je zmocnění lidí k tomu, aby mohli převzít odpovědnost za svůj život a jeho řízení. Takové pojetí sociální práce odpovídá podmínkám sociálního řádu reflexivní modernity, kde lidé čelí (a nutno podotknout, že musí čelit) novým druhům rozhodování a mají velmi široký prostor pro konstrukci své individuální identity. Ferguson (2004) v této souvislosti navrhuje, aby Západní sociální práce ve své teorii i praxi přesunula svoji pozornost od zájmu o emancipační politiky směrem k politice pro život, která přesněji postihuje témata, s nimiž se setkávají občané pozdně moderní společnosti.

Sociální práce se tak má stát zdrojem „metodologie životního plánování“. Základním úkolem sociálního pracovníka v takto orientované sociální práci je pak pomáhat lidem (1) v reflexi sebe sama, (2) v odhalování významů, které pro ně prožívají (problematická) situace může mít a (3) chápat i to, jak tato jejich interpretace světa a zkušeností na ně zpětně působí. Sociální pracovník musí v neposlední řadě svému klientovi pomoci také rozumět svým cílům a možnostem ve vztahu k budoucnosti (4). Sociální pracovník se v rámci svého úkolu v realizaci politiky pro život stává průvodcem v rozvoji identity a biografie člověka, uživatele služeb, který s ním bude moci sdílet více intimity svého života, než bylo obvyklé v řádu prosté modernity. Oproti tradičnímu expertnímu postoji sociální práce (viz. Parton, O'Byrne, 2000) se v pozdně-moderní sociální práci předpokládá, že názory, postoje a interpretace každého jednotlivce jsou platné a cenné. Koncept „životního plánování“ je spjat s konstruktivistickým (interpretativním) pohledem na svět. Společným jmenovatelem těchto přístupů bude opatrný přístup k možnosti objektivnosti pohledu na chování a sociální interakci i specifický zájem o odhalování a rekonstrukci významů zkušeností klientů, snaha identifikovat kontrasty a dvojznačnosti zážitků. Navrátil (1998) uvádí další charakteristiky takové sociální práce. Podle něj v ní převažuje pozitivní hledisko. Chování, které není postiženo problémem, je například chápáno jako příklad zdravého potenciálu klienta, jako

důkaz možnosti žádoucí změny. Změna se chápe jako kontinuum, malými změnami se buduje velká. Ke klientovu sociálnímu zázemí i k jeho osobním potenciím se přistupuje jako k prostředku řešení problémové situace. S klientem se jedná partnersky, jako s „expertem“ na svůj vlastní život. V pohledu na budoucnost se propojuje zájem o současné i minulé.

Ferguson (2004) ukazuje, že sociální práce jako metodika plánování života zahrnuje nový vztah mezi soukromým a veřejným, mezi experty a laiky. V sociální práci v kontextu politiky pro život se dají uplatňovat metody a postupy, které se dotýkají emocí i intimních sociálních vztahů. Ty mohou být jak předmětem intervence i nástrojem rozvoje schopností klientů, aby si osvojili a upevnili dovednosti v efektivním plánování života a mohli získat kontrolu nad svými životy.

Ferguson (2003c, 2004) připouští, že pozdně-moderní pojetí sociální práce se teprve konstituuje. Ilustruje, že sociální práce teprve nyní ztrácí své téměř výhradní zacílení na ženu/matku a začíná akceptovat měnící se povahu nového mužství a začíná se zajímat o práci s muži. Ferguson navrhuje, aby se vzdělávání i praxe v sociální práci více zabývala individualizačními procesy, novou intimitou, reflexivitou a vytvářením prostoru pro participaci konzumentům služeb (v definici cílů i nástrojů služeb). Proto by sociální pracovníci měli být vzdělávání ve schopnosti utvářet pomáhající vztah s klienty, který podporuje seberealizaci, zvládnutí a uzdravení.

Literatura:

Augustyn, Józef. *Být otcem*. 2004. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství.

Bauman, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 1995. Praha, SLON.

Beck, Ulrich. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. 2004. Praha, SLON.

Biestek, Felix. *The casework relationship*. 1957. Chicago, Loyola University Press.

Burgess, A. *Fatherhood Reclaimed: The Making of the Modern Father*. 1997. London, Vermilion.

De Singly, Francois. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.

Dominelli, Lena. 1997. *Sociology for Social Work*. London: Macmillan Press Ltd.

Featherstone, Brid. 2004. *Family life and family support: A Feminist Analysis*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Ferguson, Harry. Social work, individualization and life politics. *Br J Soc Work* 31[1], 41-55. 2001.

Ferguson, Harry. In Defence (and Celebration) of Individualization and Life Politics for Social Work. *Br J Soc Work* 33[5], 699-707. 2003a.

Ferguson, Harry. Outline of a Critical Best Practice Perspective on Social Work and Social Care. *Br J Soc Work* 33[8], 1005-1024. 2003b.

Ferguson, Harry. 2003c. "Welfare, Social Exclusion and Reflexivity: The Case of Child and Woman Protection." *Journal of Social Policy* 32:199-216.

- Ferguson, Harry. 2004. *Protecting Children in Time: Child Abuse, Child Protection and the Consequences of Modernity*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel. 1994. *Dějiny šílenství*. Praha, NLN, s.r.o.
- Frankl, Viktor Emanuel. 1996. *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta .
- Frankl, Viktor Emanuel. 1997. *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta.
- Freire, Paulo. *Pedagogy of the Oppressed*. 1972. Harmondsworth, Penguin Books Ltd.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony. 2003. *Důsledky modernity*. Praha, SLON.
- Giddens, Anthony. 1994. "Living in a post-traditional society." In *Reflexive Modernization: Politics, Tradition, and Aesthetics in the Modern Social Order*, edited by Beck, U., A. Giddens, and S. Lash Cambridge: Polity.
- Matoušek, Oldřich a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha, Portál.
- Matoušek, Oldřich. 1993. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON.
- Musil, Libor. 2004. *"ráda bych Vám pomohla, ale": dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- Navrátil, Pavel a Libor Musil. 2000. "Sociální práce s příslušníky menšinových skupin." *Sociální exkluze a nové třídy*:127-163.
- Navrátil, Pavel. 1998. "Existenciální perspektivy v sociální práci ." *Sociální práce*:27-38.
- Navrátil, Pavel. 1998. "Sociální práce jako sociální konstrukce." *Sociologický časopis XXXIV*:37-50.
- Navrátil, Pavel. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno, Marek Zeman.
- Navrátil, Pavel. 2005. *Sociální práce v sociálně právní ochraně*. Rukopis.
- Novotná, Věra a Věra Schimmerlingová. 1992. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha, Univerzita Karlova.
- Parton, Nigel and Patrick O'Byrne. *Constructive Social Work*. 2000. London, Macmillan Press .
- Payne, Malcolm. *Modern Social Work Theory*. 1997. London, Macmillan Press LTD.
- Rohr, Richard and Bookser John Feister. *Naděje proti temnotám: Dnešním neklidným světem se sv. Františkem*. 2004. Brno, Cesta.
- Rohr, Richard and Joseph Martos. *Cesta divokého muže: úvahy o mužské spiritualitě*. 2002. Brno, Cesta.

Šmídová, Iva. 2003. "Matkové." Pp. 157-175 In *Modernizace a česká rodina*, edited by Mareš, Petr and Tomáš Potočný Brno: Barrister & Principal.